

*Журлов А.М., д.е.н., професор,
Одеський інститут фінансів УДУФМТ,
Коровайченко Н.Ю., к. е. н., доцент кафедри світового господарства
і міжнародної економічної інтеграції УДУФМТ*

АНТИКРИЗОВА ПОЛІТИКА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Розглянуто теоретичні напрацювання щодо механізмів розповсюдження фінансових криз з локального до міжнародного і глобального рівня, здійснено аналіз дієвості антикризових заходів розвинутих країн та України та запропоновано підходи до визначення системи заходів антикризового регулювання вітчизняної економіки.

Ключові слова: антикризова політика, фінансова криза, глобальна економічна криза.

Рассмотрены теоретические наработки относительно механизмов распространения финансовых кризисов с локального до международного и глобального уровня, осуществлен анализ действенности антикризисных мер развитых стран и Украины и предложены подходы к определению системы мер антикризисного регулирования отечественной экономики.

Ключевые слова: антикризисная политика, финансовый кризис, глобальный экономический кризис.

The article is dedicated to the analysis of theoretical works about the mechanisms of spread of financial crises from the local to the international and global level, the analysis of the effectiveness of anti-crisis measures in developed countries and Ukraine and suggested approaches to crisis management measures of the domestic economy.

Key words: anti-crisis policies, financial crisis, global economic crisis.

Постановка проблеми. Дослідження закономірностей перебігу глобальних економічних криз та розробка оптимальних варіантів державної політики щодо попередження негативних наслідків їхнього впливу на економіку країн не втрачає своєї актуальності, оскільки кризи є невід'ємним явищем у розвитку світового господарства. Зважаючи на періодичність виникнення глобальних економічних криз, необхідно удосконалювати державну антикризову політику не тільки безпосередньо під час їх настання, а й у періоди стабільності, з метою розробки комплексу антикризових превентивних заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливу роль у дослідженні фінансових криз та антикризового регулювання відіграють праці таких зарубіжних вчених, як А. Веласко, Ч. Виплош, Р. Дорнбуш, Б. Ейхенгрін, Г. Кальво, Г. Камінські, Е. Роуз, Д. Сакс, Д. Сорос, Д. Стігліц та ін. Серед вітчизняних вчених, праці яких пов'язані з проблематикою фінансових криз, це: Дудко Н.В., Богданов А.А., Мілов В.С., Сніжко О.В. та ін. Разом з тим, у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених певні аспекти даної наукової проблеми залишаються недостатньо висвітленими.

Існуючі дослідження фінансових криз здебільшого присвячені розгляду передумов та етапів їх розвитку, узагальненню механізмів їх розгортання. Водночас, як показали події 2008 року, цього недостатньо для вироблення ефективної системи заходів, як б дозволяли зменшити наслідки їх впливу на національну економіку та дали змогу запобігти, або, принаймні, уповільнити перехід фінансової кризи у фінансово-економічну. У роботах вітчизняних науковців, присвячених взаємодії економіки України зі світовим господарством, не повністю висвітлено необхідні складові національної антикризової політики.

Постановка завдання. Наявність ряду невирішених проблем щодо розробки ефективно діючої системи заходів антикризового регулювання зумовлює необхідність розробки, на основі теоретичних напрацювань щодо дослідження механізму розповсюдження фінансових криз з локального до регіонального та глобального рівня, системи взаємоузгоджених заходів щодо зменшення негативного впливу кризових явищ у розвитку світового господарства на національну економіку.

Результати дослідження. Дослідження, присвячені закономірностям перетворення локальних економічних криз на регіональні та глобальні, свідчать про те, що серед каналів поширення кризової інфекції найбільш активним є фінансовий. Це пов'язано із активізацією розвитку фінансових ринків та фінансовою глобалізацією другої половини ХХ – початку ХІ століття. Зокрема, яскравим прикладом зростаючої ролі фінансового каналу поширення кризової інфекції стала світова фінансова криза 2008 року.

На економіку України глобальна фінансово-економічна криза мала суттєвий вплив, про що свідчить динаміка ВВП (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка ВВП України.

Роки	У фактичних цінах		Індекси фізичного обсягу	
	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу	валовий внутрішній продукт	валовий внутрішній продукт у розрахунку на одну особу
	млн. грн.	грн.	відсотків до попереднього року	
2005	441452	9372	102,7	103,5
2006	544153	11630	107,3	108,1
2007	720731	15496	107,9	108,6
2008	948056	20495	102,3	102,9
2009	913345	19832	85,2	85,6
2010	1082569	23600	104,1	104,6
2011	1316600	28936,2	82,2	81,5

Джерело: [1].

Дані, наведені в табл. 1, свідчать, що за 2011 рік ВВП порівняно з попереднім роком знову скоротився до кризового рівня, що може бути свідченням настання другої хвилі кризи, яка, водночас, може мати локальну природу і бути зумовлена не тільки залишковим впливом глобальної фінансово-економічної кризи 2008 року, а і внутрішніми чинниками. До таких чинників можна віднести, зокрема, зростання зовнішньої заборгованості, спричинене попередніми антикризовими заходами та недостатню ефективність структури національної економіки, яка, в свою чергу, негативно впливає на інвестиційний клімат в країні та структуру зовнішньої торгівлі.

При цьому динаміка ВВП України у 2012 році залишалася нестійкою, з формуванням з другого півріччя низхідних тенденцій. У першому кварталі 2012 року приріст ВВП становив 2% до відповідного періоду попереднього року, у другому кварталі темпи приросту зросли до 3%, забезпечивши зростання ВВП за перше півріччя на рівні 2,5%. Проте у третьому кварталі динаміка ВВП помітно погіршилась. ВВП України за третій квартал 2012 року порівняно з третім кварталом 2011 року у постійних цінах 2007 року становив - 1,3%, а з другим кварталом 2012 року, з урахуванням сезонного фактора - мінус 1,1% [2, 3].

Виходячи з вищевказаного, доцільно розробити таку систему заходів антикризового регулювання, яка б дозволила, по-перше, підвищити стійкість національної економіки до зовнішніх шоків, та, по-друге, містила комплекс механізмів, що дозволяють уникнути особливо важких наслідків впливу фінансових криз, а саме: не дати їм перерости у фінансово-економічні, тобто вийти за межі фінансового сектора і суттєво вплинути на динаміку ВВП.

Перший напрям має містити заходи, які доцільно запроваджувати в період стабільного зростання національної економіки. До них відносяться інструменти промислової політики, стратегічні програми розвитку окремих галузей промисловості, спрямовані на реструктуризацію національного виробництва та перехід до інноваційно-інвестиційної моделі економічного розвитку. Також до цього напрямку відносяться заходи з покращення інвестиційного клімату в частині створення сприятливих умов для прямих іноземних інвестицій.

Заходи другого напрямку мають бути зосереджені на підвищенні стійкості фінансового сектора. Аналіз зарубіжного досвіду з цього питання свідчить про наступне.

Наслідки впливу кризи на економіки США та ЄС мали багато спільного, отже і більшість антикризових заходів мала спільну природу. Основними інструментами регулювання стали: зменшення процентних ставок рефінансування, купівля державних та приватних цінних паперів, двосторонні угоди про свопи, гарантії по боргам банківських боргів та міжбанківських кредитів, викуп акцій фінансових установ, викуп «проблемних» активів у банків [4, 5, 6]. При цьому, ці заходи вживалися у комплексі з програмами з підтримки реального сектора та запобігання подальшого зростання безробіття, зокрема урядовою підтримкою автомобільної промисловості, підтримкою малого та середнього бізнесу, збільшенням допомоги по безробіттю, фінансуванні програм на підвищення кваліфікації працівників.

Девість будь-яких антикризових заходів в кінцевому підсумку відображається у динаміці ВВП, тому доцільно розглядати цей показник як відображення ефективності їхньої дії (табл. 2).

Динаміка ВВП вказаних країн свідчить про те, що перераховані заходи хоча і спрацювали для подолання наслідків кризи, все ж виявилися недостатніми для запобігання розгортанню другої хвилі кризи, про яку свідчить рівень ВВП країн у 2011 році порівняно з 2010 роком. Це пояснюється тим, що вжиті заходи покликані вирішувати виникаючі проблеми по мірі їх виникнення та відносяться до так званого «точкового реагування». Подальше погіршення динаміки ВВП свідчить про недостатність таких заходів.

Аналогічна ситуація спостерігається і в Україні, що видно з табл. 1. В Україні було застосовано ряд антикризових заходів. Одним з найперших стратегічних нормативних актів, спрямованих на подолання кризи, було рішення РНБОУ «Про невідкладні заходи з посилення фінансово-бюджетної дисципліни та мінімізації негативного впливу світової фінансової кризи на економіку України» від 20.10.2008 р., введене в дію Указом Президента від 24.10.2008 р.

Враховуючи загрозові тенденції у банківському секторі та реальному секторі економіки, зумовлені світовою фінансовою кризою, РНБОУ окреслила основні напрями антикризової політики та визначила низку комплексних заходів, реалізація яких була покладена на уряд, НБУ, СБУ та Генеральну прокуратуру.

Таблиця 2. Динаміка ВВП США та країн ЄС (% до попереднього року).

Країна	2011 / 2010	2010 / 2009	2009 / 2008	2008 / 2005	Країна	2011 / 2010	2010 / 2009	2009 / 2008	2008 / 2005
США	96,2	96,4	102,3	88,3	Португалія	96,3	102,4	107,8	75,9
Німеччина	91,8	99,8	110,1	76,1	Ірландія	93,9	108,2	117,2	77,1
Франція	92,5	102,2	108,3	75,2	Чехія	91,9	99,2	114,9	57,7
Великобританія	93,3	96,7	121,8	86,1	Румунія	86,6	99,9	124,3	48,5
Італія	93,7	102,7	109,5	77,2	Угорщина	91,7	98,4	121,8	71,5
Іспанія	94,1	104,9	109,7	70,8	Словаччина	90,8	100,3	108,3	50,7
Нідерланди	93,2	102,2	109,6	73,1	Люксембург	89,7	97,5	111,4	65,0
Швеція	86,2	87,6	119,5	76,1	Болгарія	89,3	101,7	107,2	55,6
Бельгія	91,8	100,4	107,4	74,2	Словенія	93,9	104,8	110,7	65,3
Польща	91,3	91,7	122,9	57,4	Литва	85,5	101,5	128,2	54,9
Австрія	90,8	101,2	108,2	73,4	Латвія	85,0	107,7	129,4	47,7
Данія	94,0	99,7	110,5	74,9	Кіпр	93,1	102,0	107,6	67,0
Греція	100,8	107,0	106,2	70,2	Естонія	85,3	101,5	124,2	58,2
Фінляндія	90,0	101,2	113,8	71,8	Мальта	91,4	99,4	105,9	69,7

Джерела: [7, 8].

Зокрема, РНБОУ запропонувала уряду створити Стабілізаційний фонд та визначити основні напрями його наповнення та використання; передбачити бездефіцитність бюджету на 2009 рік, скорочення видатків на утримання державних органів управління щонайменше на 20 %; тимчасово запровадити додаткові обмеження на імпорт; забезпечити протягом місяця повернення з Державного бюджету України платникам податку на додану вартість заявлених до відшкодування сум податку, що підтверджені перевірками та наявністю повернутої у 60-денний строк валютної виручки за експорт товарів і послуг, запровадження спрощеного механізму відшкодування податку на додану вартість експортерам за умови надходження валютної виручки; вжити заходів щодо невідкладного скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення тощо.

НБУ було запропоновано реалізувати низку заходів антикризового характеру в сфері банківського нагляду та грошово-кредитної політики, зокрема: збільшити з 1 квітня 2009 року нормативи резервування за кредитними операціями по кредитах, інформацію щодо яких не внесено до кредитних історій; розробити механізми обмеження верхньої межі ставки залучення банківськими установами на внутрішньому ринку депозитів фізичних осіб; посилити вимоги щодо прозорості корпоративного управління банками, зокрема визначення реальних власників банків та їх відповідальність за підтримання фінансової стабільності банків; не допускати дострокового погашення позик, отриманих резидентами України за кордоном; запровадити норматив резервування для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків у розмірі 100 % від обсягу наданих кредитів на споживчі потреби тощо. Загалом заходи антикризового спрямування, які здійснювалися в Україні з вересня 2008 р., можна поділити на:

- заходи з фінансової стабілізації (регулювання фінансового сектора, підтримка банківського сектора, валютне регулювання, покращення структури платіжного балансу);
- заходи макроекономічного регулювання (вплив на реальний сектор економіки, захист та стимулювання національного виробника, підтримка внутрішнього попиту);
- заходи соціальної політики (соціальний захист населення, стримування безробіття).

У сфері заходів з фінансової стабілізації антикризові заходи держави були спрямовані, в першу чергу, на врегулювання проблемних питань в банківському секторі, який суттєво постраждав від кризи ліквідності, що спостерігалась на світових фінансових ринках. Зокрема, з метою припинення лавиноподібного закриття депозитів фізичними особами НБУ Постановою від № 319 14 жовтня 2008 року заборонив дострокове закриття депозитів як фізичними, так і юридичними особами. Це дозволило припинити швидке вилучення коштів фізичними особами з вітчизняної банківської системи, що ставило останню у вкрай загрозову ситуацію.

Невдовзі, для забезпечення невідкладної капіталізації банків, Правління Національного банку України прийняло постанову № 389 від 21.11.2008 р. «Про здійснення діагностичного обстеження банків». Крім того, постановою Правління Національного банку України № 405 від 01.12.2008 р. було затверджено Спеціальний порядок здійснення заходів щодо фінансового

оздоровлення банків, спрямований на спрощення процедури та скорочення термінів внесення змін до статутів банків щодо збільшення рівня статутного капіталу. 4 листопада було прийнято Постанову КМУ № 960 «Про затвердження Порядку участі держави в капіталізації банків», якою визначався порядок ре-капіталізації банків державою. Документом, зокрема, передбачалась можливість отримання коштів банками за умови передачі Мінфіну контрольного пакету акцій. Проте 18 лютого 2009 року Кабмін спростив процедуру ре-капіталізації, новий варіант постанови передбачав більш гнучкі умови отримання додаткового фінансування банками за рахунок держави.

З метою захисту прав клієнтів банківських установ та припинення практики односторонньої зміни умов укладених кредитних договорів та договорів банківського вкладу 12 грудня 2008 року Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони банкам змінювати умови договору банківського вкладу та кредитного договору в односторонньому порядку». Законом внесено зміни до Цивільного кодексу України, Закону України «Про банки і банківську діяльність», якими банкам заборонено змінювати умови укладених з клієнтами договорів, зокрема щодо збільшення розміру процентної ставки за кредитними договорами або зменшення її розміру за договорами банківського вкладу.

31.10.2008 року Верховна Рада прийняла Закон «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України». Законом передбачено створення Стабілізаційного фонду за рахунок понадпланових надходжень від приватизації державного майна у 2008 році та надходжень цих коштів у 2009 році, цільового розміщення державних цінних паперів, а також перелік заходів, спрямованих на підтримання державою капіталізації вітчизняних банків. При цьому Закон містив перелік витрат, на які можуть спрямовуватись кошти Стабілізаційного фонду, зокрема надання кредитів для погашення, рефінансування та обслуговування кредитів, одержаних вітчизняними банківськими установами та іншими суб'єктами господарювання в іноземних кредиторів до 15 вересня 2008 року; надання кредитів на завершення будівництва житла, яке здійснюється із залученням іпотечних кредитів і обов'язковою умовою якого є співфінансування з боку банків та забудовників; надання фінансової допомоги банкам (у тому числі з метою збільшення статутних капіталів), поповнення статутних капіталів державних банків та Державної іпотечної установи.

Також урядом було суттєво збільшено статутні фонди державних банків – Державного ощадного банку (Постанова КМУ від 27 грудня 2008 р. №1119 «Про збільшення статутного капіталу відкритого акціонерного товариства «Державний ощадний банк України»») та Укррексімбанку (Постанова КМУ від 17 грудня 2008 р. №1116 «Про збільшення статутного капіталу відкритого акціонерного товариства «Державний експортно-імпорتنний банк України» та внесення змін до його статуту»).

Комплекс нормативних актів був спрямований на врегулювання відносин у валютній сфері та зміни порядку здійснення операцій на валютному ринку (Постанова Правління НБУ від 18 грудня 2008 року № 436 «Про валютні інтервенції Національного банку України на міжбанківському валютному ринку України до кінця грудня 2008 року», Постанова Правління НБУ від 29 грудня 2008 №469 «Про запровадження Національним банком України валютних аукціонів», Постанова Правління НБУ від 14 січня 2009 року №12 «Про валютні інтервенції Національного банку України на міжбанківському валютному ринку України в січні 2009 року», Постанова Правління НБУ від 4 листопада 2008 року №351 «Про встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та банківських металів»). Зокрема, НБУ запровадив систему здійснення своїх інтервенцій на валютному ринку шляхом проведення валютних аукціонів. При цьому передбачено, що заявки на участь в аукціоні формуються на основі не задоволеного на прямому міжбанківському ринку обсягу заявок клієнтів і потреб банку.

З метою поліпшення структури платіжного балансу Верховна Рада прийняла за основу проект Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України з метою поліпшення стану платіжного балансу України у зв'язку із світовою фінансовою кризою», яким передбачено, у випадку досягнення платіжним балансом України критичного стану, застосування процедури запровадження тимчасової надбавки до діючих ставок ввізного мита на деякі товари.

Реформування державного кредиту та оптимізація політики управління державним боргом в останні роки є одними з найактуальніших пріоритетів реформ системи державних фінансів. Особливо це стало важливим з огляду на розгортання боргової кризи в Європі, яка стала наслідком неефективного управління державним боргом [9, 10]. Дієвість вказаних заходів виявилась недостатньою у зв'язку з їх несистемним характером.

Висновки. Таким чином, незважаючи на те, що розповсюдження фінансових криз здійснюється за універсальними механізмами («ефект спільного кредитора», дефіциту ліквідності у кредиторів та інвесторів, інформаційна асиметричність фінансових ринків, «ефект моральної шкоди»), застосування антикризових заходів не може здійснюватись за універсальною схемою для всіх країн, а має здійснюватись в залежності від їх рівня розвитку та передумов залучення до розповсюдження кризових явищ на регіональному або глобальному рівні.

Аналіз заходів антикризової політики розвинутих країн та України показав, що їх недостатня дієвість пояснюється їх несистемним характером, тим, що кожен із заходів було спрямовано на вирішення окремої проблеми, що виникала в процесі розгортання кризи. Крім того, неефективне антикризове регулювання призвело, разом з іншими чинниками, до виходу кризових явищ за межі фінансового сектора, а згодом і до утворення виникнення другої хвилі кризи, про що свідчить динаміка ВВП розглянутих країн та України.

Вищевказане обумовлює необхідність розробки принципово нової системи заходів антикризового регулювання, підходи до формування якої запропоновано в роботі, а саме:

- ця система повинна містити запобіжні заходи довгострокового характеру, що підвищать стійкість національної економіки до зовнішніх шоків, зокрема заходи, які доцільно запроваджувати в період стабільного зростання національної економіки – інструменти промислової політики, стратегічні програми розвитку окремих галузей промисловості, спрямовані на реструктуризацію національного виробництва та перехід до інноваційно-інвестиційної моделі економічного розвитку. Також до цього напрямку відносяться заходи із покращення інвестиційного клімату в частині створення сприятливих умов для прямих іноземних інвестицій;

- а також механізми, що дозволять уникнути особливо важких наслідків впливу фінансових криз, а саме, не дати їм перерости у фінансово-економічні, та мають бути зосереджені на підвищенні стійкості фінансового сектора.

Перспективи подальших досліджень. Перспективою подальших досліджень з цього питання є розробка більш детальних рекомендацій щодо формування антикризової політики України.

Література

1. ВВП України // Офіційний сайт Державної статистичної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
2. Данилишин Б. Ми перетнули межу // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2012/11/7/342902/> Цитовано за версією 7.11 2012.
3. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.
4. Аналітична довідка. Досвід країн світу щодо подолання наслідків світової фінансової кризи // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/file/link/146035/file/krisis_p.doc.
5. Грищенко В. Світова фінансова криза: діагностика та нові підходи до виживання на фінансовому ринку // Вісник НБУ, лютий 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vnbu/2011_2/2011_02_12.pdf.
6. World Economic and Financial Survey. Global Financial Stability Report: Responding to the Financial Crisis and Measuring Systemic Risk. – Washington DC: International Monetary Fund – April 2009. – P. 177 [Internet resource] – Mode of access: // <http://www.imf.org>.
7. National Income and Product Accounts. USA Gross Domestic Product The Bureau of Economic Analysis (BEA) [Internet resource] – Mode of access: <http://www.bea.gov>.
8. Real GDP growth rate – volume [Internet resource] – Mode of access: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&pcode=tec00115>.
9. Аналітична доповідь «Антикризова політика в світі та Україні: порівняльна оцінка заходів та економічних ефектів». Версія для обговорення від 24 грудня 2009 року // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ier.kiev.ua>.
10. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мінімізації впливу фінансової кризи на розвиток вітчизняної промисловості» від 18 грудня 2008 року № 694-VI. Закон визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) (згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 14 липня 2009 року № 18-рп/2009) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.